ADAM SUCHANEK

PODSTAWY RADIOTECHNIKI I TELEWIZJI

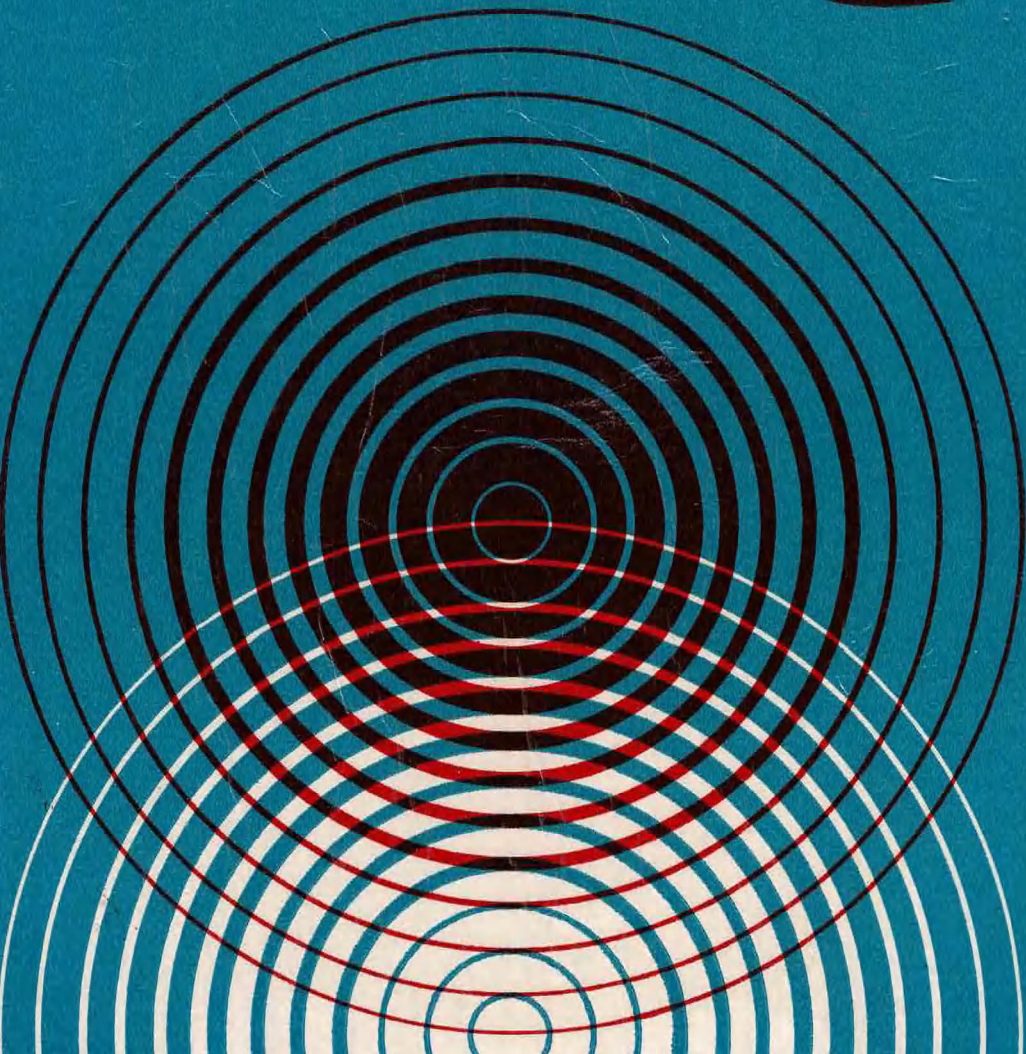

ADAM SUCHANEK

PODSTAWY RADIOTECHNIKI I TELEWIZJI

WYDAWNICTWA KOMUNIKACJI i ŁĄCZNOŚCI

Okładkę projektował: *Krzysztof Racinowski*

621.396/.397.001

Książka zawiera opis konstrukcji i zasady działania elementów i układów stosowanych w odbiornikach radiofonicznych i telewizyjnych. Podano w niej przykłady schematów tych odbiorników. W rozwiązaniach poszczególnych podzespołów elektronicznych uwzględniono zastosowanie zarówno lamp elektronowych, jak i przyrządów półprzewodnikowych.
Książka jest przeznaczona dla radioamatorów, uczestników kursów radiowych LOK, uczniów zasadniczych i średnich szkół zawodowych o profilu radiowym i telewizyjnym.

Wydanie pierwsze, WKiŁ 1970, 14 800 egz.

Opiniodawcy: mgr inż. *E. Dumania*
mgr inż. *P. Mroziński*

Redaktor mgr inż. *Janusz Łokuć*

Redaktor techniczny *Mieczysław Wodyk*

Korektorzy: *Bożenna Lada*
Maria Matulewicz

WYDAWNICTWA KOMUNIKACJI i ŁĄCZNOŚCI
WARSZAWA 1973

Wyd. 2, Nakład 30 000 + 180 egz. Ark. druk. 28,75 w tym 1 wklejka. Ark. wyd. 31,13. Oddano do składania w lipcu 1972. Podpisano do druku w czerwcu 1973. Druk ukończono w lipcu 1973. Papier druk. sat. kl. V, 70 g. 86 × 122 cm. z Włocławka Zam. P/117/72. K-6828. Cena 50.—. R-24

„Dom Słowa Polskiego". Zam. 6321

SPIS TREŚCI

Wykaz zasadniczych oznaczeń . . . 9
Przedmowa . . . 11
Wstęp . . . 15

1. Ogólne pojęcia radiofonii . . . 17

1.1. Ruch falowy . . . 17
1.1.1. Fale na powierzchni wody . . . 17
1.1.2. Parametry ruchu falowego . . . 18
1.1.3. Przykłady ruchu falowego . . . 19
1.1.4. Proces transmisji radiofonicznej . . . 20
1.2. Nadajnik i odbiornik radiowy . . . 21
1.3. Długość fali radiowej . . . 23

2. Podstawowe elementy radiowe . . . 25

2.1. Oporniki . . . 25
2.1.1. Klasyfikacja oporników . . . 25
2.1.2. Oporniki stałe . . . 27
2.1.3. Oporniki zmienne . . . 28
2.1.4. Oporniki półprzewodnikowe . . . 29
2.2. Cewki indukcyjne . . . 30
2.2.1. Rodzaje cewek indukcyjnych . . . 30
2.2.2. Parametry cewek indukcyjnych . . . 31
2.2.3. Konstrukcja cewek . . . 33
2.3. Kondensatory . . . 35
2.3.1. Klasyfikacja kondensatorów . . . 35
2.3.2. Parametry kondensatorów . . . 36
2.3.3. Konstrukcja kondensatorów . . . 38
2.4. Lampy elektronowe . . . 41
2.4.1. Lampa dwuelektrodowa . . . 41
2.4.2. Trioda . . . 49
2.4.3. Lampy wieloelektrodowe . . . 60
2.4.4. Lampy specjalne . . . 69
2.4.5. Klasyfikacja i oznaczanie lamp elektronowych . . . 74
2.5. Półprzewodniki . . . 79
2.5.1. Dioda półprzewodnikowa . . . 79
2.5.2. Tranzystor . . . 90
2.5.3. Oznaczenia półprzewodników . . . 106

3. Obwody drgań . . . 118

3.1. Zamknięty obwód drgań . . . 118
3.1.1. Działanie obwodu drgań . . . 118
3.1.2. Rodzaje obwodów drgań . . . 121
3.1.3. Parametry obwodu drgań . . . 125
3.2. Sprzężone obwody drgań . . . 127
3.2.1. Rodzaje sprzężeń . . . 127
3.2.2. Sprzężenia szkodliwe . . . 130
3.3. Otwarty obwód drgań . . . 131
3.3.1. Otwarty obwód drgań jako źródło fal elektromagnetycznych . . . 131
3.3.2. Rozchodzenie się fal elektromagnetycznych . . . 132
3.4. Anteny . . . 137
3.4.1. Anteny nadawcze . . . 137
3.4.2. Anteny odbiorcze . . . 138

4. Podstawowe układy radiowe 144
4.1. Wzmacniacze małej częstotliwości 144
4.1.1. Zasada działania wzmacniacza 144
4.1.2. Sprzężenia we wzmacniaczach 151
4.1.3. Przykłady wzmacniaczy m.cz. 157
4.2. Modulatory 168
4.2.1. Rodzaje modulacji 168
4.2.2. Modulatory amplitudy 172
4.3. Układy detekcyjne 175
4.3.1. Przeznaczenie układów detekcyjnych 175
4.3.2. Detekcja amplitudy 175
4.3.3. Detekcja sygnałów modulowanych częstotliwościowo 182
4.4. Układy generatorów 188
4.4.1. Zasada działania generatora 188
4.4.2. Rodzaje generatorów 189
4.5. Układy zasilające 195
4.5.1. Zasada działania prostownika 195
4.5.2. Układy prostowników 201
4.5.3. Zasilanie radiowych odbiorników lampowych 206
4.5.4. Zasilanie odbiorników tranzystorowych 208

5. Odbiorniki radiowe 210
5.1. Układy prostych odbiorników 210
5.1.1. Schematy blokowe prostych odbiorników 210
5.1.2. Obwody wejściowe 211
5.1.3. Odbiorniki detektorowe 214
5.1.4. Detektor z wzmacniaczem małej częstotliwości 217
5.1.5. Odbiorniki reakcyjne 219
5.1.6. Odbiorniki z wzmacniaczem w.cz. 223
5.2. Odbiorniki superheterodynowe 229
5.2.1. Zasada działania odbiornika superheterodynowego 229
5.2.2. Układ przemiany 231
5.2.3, Wzmacniacze częstotliwości pośredniej 235
5.2.4. Detekcja i regulacja wzmocnienia 236
5.2.5. Korekcja barwy dźwięku 238
5.2.6. Zalety i wady odbiornika superheterodynowego 239
5.2.7. Strojenie odbiorników superheterodynowych 241
5.2.8. Odbiorniki z modulacją częstotliwości 245
5.2.9. Przykłady odbiorników superheterodynowych 249
5.3. Tendencje rozwojowe 254
5.3.1. Stereofonia 254
5.3.2. Miniaturyzacja sprzętu radiowego 262

6. Ogólne pojęcie techniki telewizyjnej 267
6.1. Nadawanie 267
6.1.1. Nadawanie obrazów nieruchomych 267
6.1.2. Nadawanie obrazów ruchomych 271
6.1.3. Kanał telewizyjny 274
6.1.4. Zasięg stacji telewizyjnych 277
6.2. Odbiór 280
6.2.1. Schematy blokowe odbiorników telewizyjnych 280
6.2.2. Obwody wejściowe odbiorników telewizyjnych 283

7. Kineskopy 285
7.1. Zasada działania kineskopu 285
7.1.1. Ogólna konstrukcja kineskopu 285
7.1.2. Działanie kineskopu 286

7.2. Skupianie elektronów 287
7.2.1. Rodzaje układów skupiających 287
7.2.2. Środkowanie strumienia elektronów 290
7.2.3. Pułapka jonowa 290
7.3. Odchylanie strumienia elektronowego 291
7.4. Ekran kineskopu 294
7.5. Oznaczenia kineskopów 295
7.5.1. Zasada oznaczania 295
7.5.2. Rodzaje oznaczeń 296
7.6. Zasady bezpieczeństwa w obchodzeniu się z kineskopami 297

8. Anteny telewizyjne 298
8.1. Rodzaje anten 298
8.1.1. Zasada odbioru fali elektromagnetycznej 298
8.1.2. Dipol półfalowy prosty 300
8.1.3. Dipol pętlowy 302
8.1.4. Anteny wieloelementowe 304
8.1.5. Anteny odbiorcze na zakres IV–V 308
8.1.6. Anteny pokojowe 309
8.1.7. Telewizyjne anteny zbiorcze 310
8.2. Doprowadzenia antenowe 312
8.2.1. Rodzaje linii przesyłowych 312
8.2.2. Instalacje antenowe 315

9. Podstawowe układy odbiorników telewizyjnych 317
9.1. Tor wizji 317
9.1.1. Przeznaczenie i układ blokowy toru wizji 317
9.1.2. Wzmacniacz wielkiej częstotliwości 319
9.1.3. Stopień przemiany 324
9.1.4. Przełącznik kanałów 329
9.1.5. Wzmacniacz częstotliwości pośredniej 329
9.1.6. Detektor wizji 335
9.1.7. Zasada działania wzmacniacza wizji 340
9.1.8. Automatyczna regulacja wzmocnienia w torze wizji 345
9.1.9. Przykłady rozwiązania wzmacniaczy wizji 350
9.2. Układy synchronizacji 356
9.2.1. Proces odchylania strumienia elektronowego w kineskopie 356
9.2.2. Przeznaczenie układu i przebieg procesu synchronizacji 359
9.2.3. Schemat blokowy układu odchylania 360
9.2.4. Selektor amplitudy 361
9.2.5. Separacja impulsów synchronizujących 364
9.2.6. Układy sterujące 372
9.3. Układy odchylające 381
9.3.1. Przeznaczenie układu odchylania 381
9.3.2. Wytwarzanie przebiegów piłokształtnych 382
9.3.3. Generator blokujący 384
9.3.4. Multiwibrator 389
9.3.5. Generator sinusoidalny 391
9.3.6. Układy kształtujące impulsy odchylające 393
9.3.7. Wzmacniacz końcowy odchylania pionowego 394
9.3.8. Wzmacniacz końcowy odchylania poziomego 397
9.4. Tor fonii 406
9.4.1. Przeznaczenie toru fonii i rodzaje układów 406
9.4.2. Wzmacniacz częstotliwości różnicowej fonii 409
9.4.3. Ogranicznik amplitudy 409
9.4.4. Detekcja fonii 411
9.4.5. Wzmacniacz częstotliwości akustycznych 412

9.5. Układy zasilania 413
9.5.1. Rodzaje układów zasilania i ich przeznaczenie 413
9.5.2. Układ zasilania niskonapięciowego 414
9.5.3. Układ zasilania wysokonapięciowego 417

10. Odbiorniki telewizyjne 418
10.1. Odbiornik telewizyjny „Agat-2" 418
10.1.1. Ogólna charakterystyka 418
10.1.2. Układ elektryczny odbiornika 420
10.1.3. Regulacja i strojenie odbiornika 425
10.2. Tendencje rozwojowe 432
10.2.1. Kierunki rozwoju odbiorników telewizyjnych 432
10.2.2. Odbiornik telewizji kolorowej 436
Wykaz literatury 452

WYKAZ ZASADNICZYCH OZNACZEŃ

Opory

R — rezystancja (opór czynny), opornik
R_a — opór statyczny lampy, opór anodowy
R_k — opór katodowy
R_d — opór roboczy
R_d — opór wewnętrzny triody
R_{wej} — opór wejściowy
R_{wyj} — opór wyjściowy
X — reaktancja (opór bierny)
X_C — reaktancja (opór bierny) pojemnościowa
X_{Co} — reaktancja (opór bierny) pojemnościowa przy rezonansie
X_L — reaktancja (opór bierny) indukcyjna
X_{Lo} — reaktancja (opór bierny) indukcyjna przy rezonansie
Z — impedancja (opór pozorny)
Z_f — opór falowy (moduł)

Pojemności i indukcyjności

C — pojemność, kondensator
C_K — kondensator katodowy
L — indukcyjność, cewka indukcyjna

Napięcia

U_a — napięcie anodowe
U_B — napięcie bazy
U_C — napięcie kolektora
U_{CB} — napięcie między kolektorem i bazą
U_{CE} — napięcie między kolektorem a emiterem
U_{CEm} — napięcie maksymalne między kolektorem a emiterem
U_E — napięcie emitera
U_R — napięcie na rezystancji (oporze czynnym)
U_s — napięcie sterujące (sygnału)
U_{s0} — napięcie stałe polaryzujące siatkę
U_{ss} — napięcie sprzężenia zwrotnego
U_{wm} — napięcie wsteczne maksymalne
U_{wszm} — napięcie wsteczne maksymalne szczytowe
U_z — napięcie zmienne

Prądy

I_a — prąd anodowy
I_{a0} — składowa stała prądu anodowego
I_B — prąd bazy
I_C — prąd kolektora
I_{CB_0} — prąd zerowy kolektora
I_{C0} — prąd zerowy kolektora wsteczny
I_{Cm} — prąd maksymalny kolektora stały
I_{Cmm} — prąd maksymalny kolektora szczytowy
I_E — prąd emitera

— współczynnik wzmocnienia prądowego, który zwykle podaje się w odniesieniu do układu z wspólnym emiterem (β), a niekiedy w odniesieniu do układu z wspólną bazą (α),
— częstotliwość graniczna f_α (maksymalna częstotliwość, którą tranzystor może przenosić, tzn. przy której współczynnik wzmocnienia maleje o 3 dB w stosunku do wartości występującej przy m.cz.).

2.5.2.9. Klasyfikacja tranzystorów

Tranzystory klasyfikuje się w zależności od konstrukcji i przeznaczenia. Można wyróżnić następujące kryteria klasyfikacji: rodzaj półprzewodnika, kierunek przewodzenia poszczególnych przejść między elektrodami, zakres mocy, zakres częstotliwości i przeznaczenie.

Oznaczenia tranzystorów nie zostały ujednolicone w skali międzynarodowej.

W zależności od rodzaju półprzewodnika rozróżnia się tranzystory germanowe i krzemowe. W Polsce szeroko rozwinięto produkcję tranzystorów germanowych, a produkcja tranzystorów krzemowych postępuje szybko naprzód.

W zależności od usytuowania poszczególnych warstw rozróżnia się tranzystory typu *p-n-p* i typu *n-p-n*. Największe rozpowszechnienie znalazły tranzystory typu *p-n-p*; tranzystory typu *n-p-n* znajdują zastosowanie w niektórych układach specjalnych. Zasada działania obu typów tranzystorów jest taka sama, jednak ze względu na odmienne usytuowanie poszczególnych warstw w tranzystorze typu *n-p-n*, napięcia polaryzujące przyłącza się do jego elektrod odwrotnie niż do tranzystora typu *p-n-p*.

W celu polaryzacji przejścia emiter-baza w kierunku przewodzenia baterię emiterową przyłącza się biegunem dodatnim do bazy. W celu polaryzacji złącza baza-kolektor w kierunku zaporowym baterię kolektorową przyłącza się biegunem dodatnim do kolektora.

W zależności od mocy uzyskiwanej na wyjściu tranzystory dzieli się na grupę małej mocy (do 50 mW), średniej mocy (od 100 do kilkuset mW) i dużej mocy (od 1 do kilku W).

W zależności od częstotliwości granicznej rozróżnia się tranzystory: małej częstotliwości (do ok. 0,5 MHz), średniej częstotliwości (od ok. 0,5 MHz do kilku MHz) i wielkiej częstotliwości (od kilku do kilkudziesięciu MHz).

2.5.3. Oznaczenia półprzewodników

Oznaczenia półprzewodników, podobnie jak oznaczenia lamp elektronowych, nie są ujednolicone w skali międzynarodowej. Poniżej zostaną omówione systemy oznaczeń półprzewodników produkcji polskiej i radzieckiej. Zarówno w oznaczeniach polskich jak i radzieckich spotykamy się ze starym i nowym systemem. Nowy system jest praktycznie wprowadzany stopniowo od 1968 roku.

2.5.3.1. Oznaczenia polskie

W systemie starym stosowano odrębne zasady oznaczania diod i odrębne dla tranzystorów.

Diody ostrzowe germanowe oznaczano symbolem DOG, a diody warstwowe (złączowe) germanowe — symbolem DZG. Diody krzemowe oznaczano symbolem DK, diody Zenera symbolem DZ.

Liczby umieszczone po literach określały przeznaczenia diody, a mianowicie:

1—7 — do układów prostowniczych zasilających,
11—22 — do układów detekcyjnych i prostowniczych małej mocy,
50—58 — nowsza seria numerów 11—22,
31 i następne oraz 61 i następne — do układów w.cz.

Oznaczenia tranzystorów składały się z dwóch grup: literowej i cyfrowej.

Grupa *literowa* składa się z dwóch liter:

TG — tranzystor germanowy typu p-n-p,
TK — tranzystor krzemowy typu p-n-p.

Grupa *cyfrowa* składała się z jednej lub dwóch cyfr i oznaczała przeznaczenie tranzystora. Rozróżniano następujące grupy:

— tranzystory małej mocy i małej częstotliwości T61—T66,
— tranzystory małej mocy i średniej częstotliwości TG9, TG10, ($f_\alpha = 0{,}5$ MHz), TG11, TG20 ($f_\alpha = 2$ MHz),
— tranzystory małej mocy i wielkiej częstotliwości TG37 — TG40 ($f_\alpha >$ > 20 MHz),
— tranzystory średniej mocy i małej częstotliwości TG50 — TG55 ($P_m =$ $= 175$ mW, $f_\alpha \approx 300$ kHz),
— tranzystory dużej mocy i małej częstotliwości ($f_\alpha = 100$ kHz) TG70 — TG72 o mocy maksymalnej 1 W bez radiatora chłodzącego i mocy maksymalnej do 5 W z radiatorem (w celu uzyskania mocy $P_m = 5$ W trzeba tranzystor zamontować na radiatorze z blachy aluminiowej grubości 3 mm, o wymiarach 150×150 mm).

W nowym systemie przyjmuje się za podstawę jednolite zasady oznaczania diod i tranzystorów oraz podział elementów półprzewodnikowych na:
— elementy przeznaczone do powszechnego użytku, oznaczane symbolem złożonym z dwóch liter i trzech cyfr,
— elementy przeznaczone do urządzeń zastosowania profesjonalnego, oznaczone symbolem złożonym z trzech liter (trzecia dodatkowa litery Y) oraz z dwóch cyfr.

Pierwsza litera określa typ podstawowego surowca użytego do produkcji danego elementu:

A — german,
B — krzem,
R — inne materiały półprzewodnikowe.

Druga litera oznacza rodzaj elementu półprzewodnikowego:

A — diody (z wyjątkiem diod mocy, diod Zenera, diod sterowanych, diod tunelowych i fotodiod),
C — tranzystor małej częstotliwości i małej mocy ($f_\alpha < 2{,}5$ MHz),
D — tranzystor mocy, małej częstotliwości ($f_\alpha < 2{,}5$ MHz),
E — diodę tunelową,
F — tranzystor małej mocy wielkiej częstotliwości ($f_\alpha > 2{,}5$ MHz),
L — tranzystor mocy wielkiej częstotliwości ($f_\alpha > 2{,}5$ MHz),
P — fotoelement,
R — tyrystor,
S — tranzystor impulsowy,
T — tyrystor mocy,
U — tranzystor impulsowy mocy,
Y — diodę mocy (od 10 A),
Z — diodę Zenera (stabilizacyjną).

Trzecia litera — Y — występuje tylko w oznaczeniach elementów przeznaczonych do zastosowania profesjonalnego.

Pierwsza cyfra określa rodzaj technologii stosowanej przy produkcji danego elementu:

3 — technologię stopową i ostrzową,

4 — technologię stopowo-dyfuzyjną,

5 — technologię dyfuzyjną.

Cyfry druga i trzecia tworzą z zasady liczbę porządkową danego typu. Może ona określać grupę wyrobu lub konkretny wyrób w danej grupie. Wyjątek stanowi oznaczenie cyfrowe diod mocy i diod Zenera, które określa ich główne parametry. Diody mocy mają oznaczenia cyfrowe w postaci ułamka, którego licznik określa wartość prądu przewodzenia w amperach, a mianownik — wartość napięcia wstecznego w setkach woltów, np.: BY 100/3 — krzemowa dioda mocy o prądzie przewodzenia 100 A i napięciu wstecznym 300 V. Diody mocy o specjalnym rozwiązaniu konstrukcyjnym (np. odwróconej biegunowości) oznacza się za pomocą dodatkowej litery na końcu oznaczenia.

Oznaczenie diody Zenera zawiera oprócz symboli materiału i typu elementu również dane dotyczące napięcia Zenera (stabilizowanego), a więc wartości tolerancji i wartości tego napięcia. Stosuje się dwie wartości tolerancji:

C — tolerancja $\pm$ 5%,

D — tolerancja $\pm$ 10%.

Znaczenie poszczególnych symboli można rozpatrzyć na przykładach oznaczeń:

BZ2/C6V8 — krzemowa dioda Zenera (BZ2) o tolerancji napięcia $\pm$5% (C) i napięciu Zenera 6,8 V (6V8).

AF514 — tranzystor germanowy małej mocy wielkiej częstotliwości, wykonany techniką dyfuzyjną, przeznaczony do powszechnego użytku,

BF504 — tranzystor krzemowy małej mocy wielkiej częstotliwości, wykonany techniką dyfuzyjną, przeznaczony do powszechnego użytku,

BY100/3 — krzemowa dioda mocy o prądzie przewodzenia 100 A i o napięciu wstecznym 300 V.

2.5.3.2. Oznaczenia radzieckie

W starym systemie rozróżnia się inne oznaczenia dla diod i inne dla tranzystorów.

Diody oznaczano literą Д (dioda) i liczbą, określającą konstrukcję i przeznaczenie diody (tabl. 2.2).

Tablica 2.2

Znaczenie numeracji diod produkcji radzieckiej

Materiał	Diody zwyczajne		Diody specjalnego przeznaczenia				
	Ostrzowe	Warstwowe	Mieszające	Powielające	Detektory wizji	Parametryczne	Stabilizatory
German	1—100	301—400	401—500	501—600	601—700	701—800	801—900
Krzem	101—200	201—300	401—500	501—600	601—700	701—800	801—900

Tranzystory oznaczano symbolem składającym się z trzech elementów.

Pierwszym elementem jest litera П (półprzewodnikowa trioda).

Drugim elementem jest liczba jedno-, dwu- lub trzycyfrowa, określająca materiał, moc i częstotliwość graniczną tranzystora (tabl. 2.3).

Tablica 2.3

Znaczenie liczb w radzieckich oznaczeniach tranzystorów

Zakres częstotliwości f_α		mała ($\leqslant$ 5 MHz)		duża (> 5 MHz)	
Moc maksymalna P_m		$\leqslant$0,25 W	> 0,25 W	$\leqslant$0,25 W	> 0,25 W
Numery tranzystorów	germanowych	1—100	201—300	401—500	601—700
	krzemowych	101—200	301—400	501—600	701—800

Trzecim nie zawsze występującym *elementem* jest litera określająca pewne różnice między poszczególnymi seriami tego samego typu tranzystora. Rozróżnia się np. tranzystory małej mocy, małej częstotliwości П-13, П-13А, П-13Б.

Nowsze oznaczenia radzieckie opierają się na jednolitym systemie klasyfikacyjnym elementów półprzewodnikowych: diod i tranzystorów.

Oznaczenia elementów składają się z czterech części:

Pierwsza część stanowi jedną literę lub cyfrę i odnosi się do materiału półprzewodnika. Literami oznacza się tranzystory zwyczajne, a cyframi — tranzystory do urządzeń przenośnych (odporne na wstrząsy). Znaczenie symboli jest następujące:

Г lub 1 — półprzewodnik germanowy,

K lub 2 — półprzewodnik krzemowy,
A lub 3 — półprzewodnik związku arsenu i galu.

Drugą część oznaczenia stanowią następujące litery, określające rodzaj (typ) elementu półprzewodnikowego:
Д — zwykła dioda,
И — dioda tunelowa,
С — dioda stabilizacyjna (Zenera),
А — dioda bardzo wielkiej częstotliwości,
Б — dioda pojemnościowa,
Ц — stosy i bloki prostownicze,
Т — tranzystor,
Ф — fotoelementy,
Н — elementy przełączające,
У — tyrystory.

Trzecia część oznaczenia składa się z liczby, zwykle trzycyfrowej. Określa ona właściwości i przeznaczenie elementu, a więc m.in. zakres częstotliwości i mocy.

Znaczenia liczb są następujące:
— dla diod zwykłych (Д):
101—199 — prostownicze małej mocy,
201—299 — prostownicze średniej mocy,
301—399 — prostownicze dużej mocy,
401—499 — uniwersalne,
501—599 — impulsowe.
— dla diod b.w.cz. (А):
101—199 — mieszające,
201—299 — detektory wizji,
301—399 — modulacyjne,
401—499 — parametryczne,
501—599 — przełączające.
— dla tranzystorów (Т):
101—199 — małej mocy, m.cz.,
201—299 — małej mocy, średniej częstotliwości,
301—399 — małej mocy, w.cz.,
401—499 — średniej mocy, m.cz.,
501—599 — średniej mocy, średniej częstotliwości,
601—699 — średniej mocy, w.cz.,
701—799 — dużej mocy, m.cz.,
801—899 — dużej mocy, średniej częstotliwości,
901—999 — dużej mocy, w.cz.
— dla fotoelementów (Ф):
101—199 — fotodiody,
201—299 — fototranzystory.

Czwartą część oznaczenia stanowi nie zawsze występująca litera określająca kolejny typ lub serię danego wyrobu.

2.5.3.3. Oznaczenia elektrod na tranzystorach

Ze względu na małe wymiary tranzystorów przeważnie nie stosuje się do tranzystorów specjalnych cokołów, jak do lamp elektronowych, lecz poszczególne elektrody zwykle wyprowadza się za pomocą cienkich i dość długich drucików. Spośród elektrod z zasady oznacza się tylko kolektor

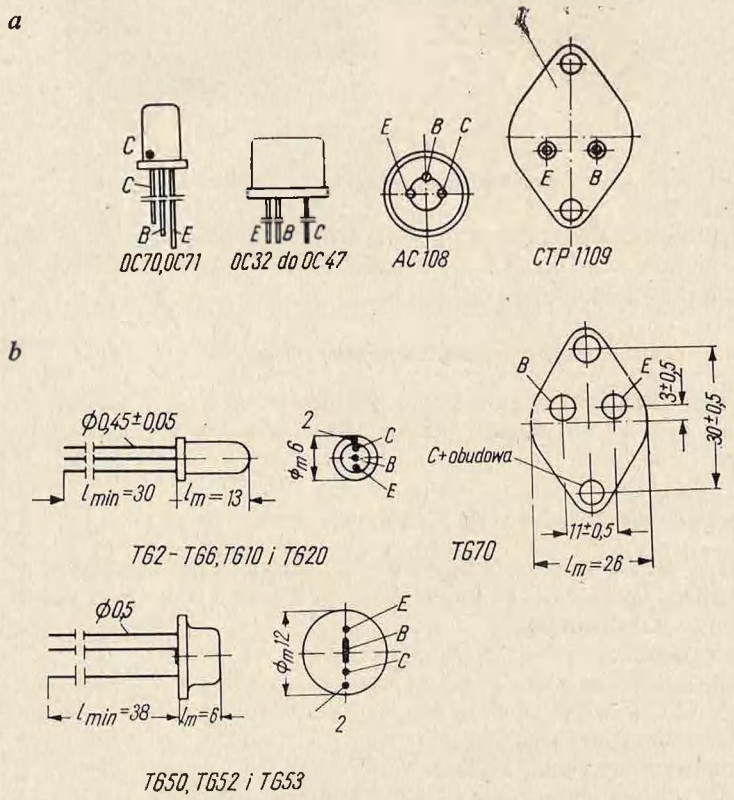

Rys. 2.68. Przykłady tranzystorów
a — produkcji zachodniej, b — produkcji polskiej
1 — kolektor i obudowa, *2* — czerwona kropka

za pomocą czerwonej kropki obok wyprowadzenia. Następne wyprowadzenie odnosi się do bazy, a najdalsze do emitera. Niektóre typy tranzystorów nie mają w ogóle oznaczonych elektrod i rozpoznaje się je według odległości wyprowadzeń. Z trzech wyprowadzeń kolektor jest bardziej oddalony niż emiter od środkowego przewodu bazy (rys. 2.68).

W tranzystorach dużej mocy kolektor jest połączony z obudową dla uzyskania lepszych warunków chłodzenia. Niekiedy tranzystory mocy montuje się dla zwiększenia powierzchni chłodzenia na radiatorach (rys. 2.69).

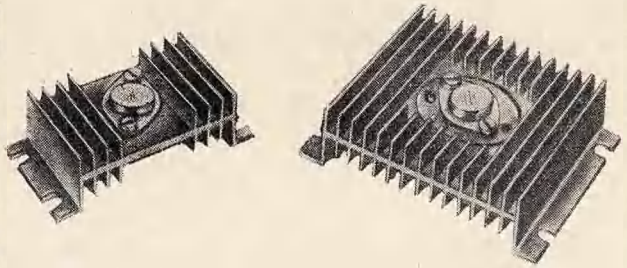

Rys. 2.69. Tranzystory mocy z radiatorem

Wyprowadzenia elektrod stanowią trójkąt. Przy zwróceniu w dół kolektora, tj. końcówki połączonej z masą, z pozostałych końcówek lewa jest bazą, a prawa emiterem.

2.5.3.4. Parametry niektórych elementów półprzewodnikowych

W poniższej tablicy podano przykładowo parametry najczęściej stosowanych diod i tranzystorów polskich i niektórych zagranicznych (tabl. 2.4 i 2.5).

2.5.3.5. Porównanie półprzewodników z lampami elektronowymi

Dzięki swym zaletom tranzystory wypierają z powodzeniem w wielu dziedzinach lampy elektronowe. Niemniej mają one jeszcze pewne wady w porównaniu z lampami.

Do najważniejszych zalet tranzystorów należą:

— małe zużycie energii i niskie napięcie zasilania,
— prostota układów zasilających na skutek mniejszych wymagań w stosunku do źródeł zasilania,
— małe wymiary i mały ciężar,
— możliwość miniaturyzacji układów tranzystorowych,
— duża wytrzymałość mechaniczna, a więc np. odporność na wstrząsy,
— duża trwałość działania, kilkakrotnie większa niż lamp.

W przeciwieństwie do lamp półprzewodniki nie wymagają podgrzewania w celu uzyskania emisji nośników ładunków elektrycznych. Napięcie zasilania tranzystorów wynosi od kilku do kilkunastu woltów; rzadko kilkadziesiąt woltów. Dzięki temu sprawność energetyczna tranzystorów jest znacznie większa niż lamp elektronowych.

Miniaturyzację układów umożliwia obok, małych wymiarów tranzystorów, przede wszystkim niskie napięcie zasilające. Wszystkie elementy, np. oporniki, kondensatory i transformatory, obliczone na małą moc, mogą

Tablica 2.4

Parametry niektórych typów diod półprzewodnikowych

Nazwa diody	Typ	Produkcja	I_{pm} mA	I_w µA	U_{wm} V	f_{gr} MHz	Zastosowanie
Diody germanowe ostrzowe	DOG-31	pol.	16	8	10	100	Diody w .cz.
	DOG-61	,, ,,	16	200	10	100	
	AAY-37	,, ,,	110	45	25	100	
	DOG-11	,, ,,	16	100	30	100	Diody uniwersalne
	DOG-12	,, ,,	16	500	30	100	
	DOG-51	,, ,,	16	250	30	100	
	DOG-52	,, ,,	16	250	10	100	
	DOG-53	,, ,,	16	100	20	100	
	DOG-55	,, ,,	16	250	35	100	
	DOG-58	,, ,,	16	500	70	100	
	DOG-22	,, ,,	16	800	100	100	
Diody germanowe warstwowe	DZG-1	,, ,,	300	500	50	0,05	Diody prostownicze średniej mocy
	DZG-2	,, ,,	300	500	100		
	DZG-3	,, ,,	300	500	150		
	DZG-4	,, ,,	300	500	200		
	DZG-5	,, ,,	100	300	250		
	DZG-6	,, ,,	100	300	350		
	DZG-7	,, ,,	100	300	400		
	Д-302	radz.	1000	800	200		
	Д-305	,, ,,	10000	2500	50		
Diody krzemowe warstwowe	DK-63	pol.	600	10	100		Diody prostownicze średniej mocy
	DK-60	,, ,,	600	10	300		
	DK-61	,, ,,	600	10	500		
	DK-62	,, ,,	600	10	700		
	BA-561	,, ,,	500	10	100		
	BA-562	,, ,,	500	10	300		
	BA-563	,, ,,	500	10	500		
	BA-564	,, ,,	500	10	700		
	Д-202	radz.	400	500	100		
	КД-202 И	,, ,,	1000	1000	300		
	КД-202 М	,, ,,	3000	1000	500		
	Д-247	,, ,,	10000	3000	500		
planarna	BAY-55	pol.	115	0,05	50		Dioda w.cz.

Parametry niektórych

Typ tranzystora produkcji polskiej	Technologia	Wartości liczbowe						
		U_{CEm} V	U_{CBm} V	I_{Cmm} mA	I_{CBO} μA	P_m mW	β	f_α MHz
TG 2	stopowa	15	15	50	⩽15	50	20—80	⩾0,6
TG 3	„ „	15	15	50	⩽15	50	75—130	⩾1
TG 4	„ „	15	15	50	⩽15	50	20—50	⩾0,6
TG 5	„ „	30	30	50	⩽15	50	20—80	⩾0,8
TG 10	stop-dyfuz.	15	15	10	⩽10	50	20—130	⩾3
TG 20	„ „	15	15	10	⩽10	50	20—225	⩾7
AF 426	„ „	20	20	10	1,5	50	30—75	⩾40
AF 429	„ „	20	20	10	1,5	50	30—75	⩾30
AF 515	mesa	15	25	10	⩽10	30	⩾10	⩾100
TG 50	stopowa	30	30	300	20	175	30—120	⩾0,3
TG 51	„ „	60	60	300	20	175	15—120	⩾0,3
TG 52	„ „	30	30	300	20	175	15—120	⩾0,3
TG 53	„ „	15	15	300	20	175	30—120	⩾0,3
AD 365	„ „	15	30	1500	50	500	12—120	⩾0,1
AD 366	„ „	30	60	1500	50	500	12—120	⩾0,1
BF 504	mesa	15	15	50	0,5	250	⩾10	100
BF 505	„ „	30	30	50	0,5	250	⩾10	100
BF 506	„ „	45	45	50	0,5	250	⩾10	100
BF 520	epi-plan.	30	30	200	0,5	300	20—300	⩾150
TG 70	stopowa	30	30	3000	100	5000	16—120	⩾0,1
TG 71	„ „	20	20	3000	100	5000	16—120	⩾0,1
TG 72	„ „	60	60	3000	100	5000	16—120	⩾0,1
BUY 52	mesa	70	120	5000	⩽5000	2–10W[1]	⩾10	⩾10
BUY 53	„ „	50	80	5000	⩽4000	„ „	⩾20	⩾10
BUY 54	„ „	30	40	5000	⩽3000	„ „	⩾20	⩾10

[1]) W zależności od warunków chłodzenia

Tablica 2.5

typów tranzystorów

Odpowiedniki radzieckie	Odpowiedniki firmy RFT (NRD)	Odpowiedniki firmy Telefunken (NRF)	Zastosowania
ГТ 108 А	GC 100—101	OC 602	Tranzystory typu *p-n-p* małej mocy do wzmacniaczy m.cz
ГТ 108 Г	GC 100	OC 603	
ГТ 108 Б	GC 101	OC 602	
ГТ 108 В	GC 117	OC 604	
П 401—402		OC 612	Tranzystory typu *p-n-p* majej mocy do generatorów i wzmacniaczy p.cz. i w.cz.
П 401—402		OC 612—613	
ГТ 322	AF 136	GF 127, GF 131	
П 401—402		OC 614	
ГТ 313	GF 141	AF 178	
П 14, Мп 25 1Т 403	GC 122	AC 116, OC 602	Tranzystory typu *p-n-p* średniej mocy do wzmacniaczy m.cz.
П 25, Мп 25, 1Т 403	GC 111—112 GC 123		
П 14, Мп 25, 1Т 403	GC 122	OC 602 sp, AC 116	
П 13, П, 15 Мп 39, Мп 41	GC 115—118 GC 120—121	OD 602 sp	
	GD 120	AD 155	
	GD 125, GD 130	AD 152, OD 603/50	
			Tranzystory typu *n-p-n* średniej mocy do generatorów i wzmacniaczy p.cz. i w.cz.
KT 312			
П 4 В, П 201	GD 170, GD 175	OD 603, AD 139	Tranzystory typu *p-n-p* dużej mocy do wzmacniaczy m.cz.
П 201, П 213 А	GD 150, GD 160		
П 4 Б, П 202, П 203	GD 180		
			Tranzystory typu *n-p-n* dużej mocy do wzmacniaczy p.cz. i m.cz.

przy słabych sygnałach, wzmacniacz w.cz. daje duże wzmocnienie, to szumy własne odbiornika nie odgrywają istotnej roli.

Z tego względu często stosuje się układy ARW, które nie regulują wzmocnienia wzmacniacza p.cz. w całym zakresie wartości sygnałów wejściowych. Natomiast napięcie regulacyjne doprowadza się do wzmacniacza w.cz. dopiero po przekroczeniu pewnej wartości. Taki układ ARW nazywa się regulacją z progiem działania lub też z działaniem opóźnionym (rys. 9.19).

Układ ten różni się od układu z prostowaniem szczytowym (rys. 9.18)

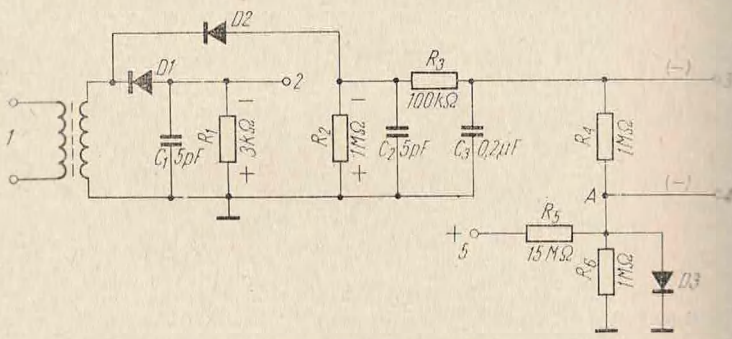

Rys. 9.19. Układ ARW z opóźnieniem

1 — od wzmacniacza p.cz., *2* — do wzmacniacza wizji, *3* — napięcie ARW nie opóźnione, *4* — napięcie ARW opóźnione, *5* — z zasilacza

tylko dodaniem układu ograniczającego, złożonego z diody pomocniczej *D3* oraz zespołu oporników R_4, R_5 i R_6.

Napięcie ARW nie opóźnione wyprowadza się z opornika R_2 przez filtr wygładzający R_3C_3. Napięcie regulacyjne opóźnione wyprowadza się z dzielnika napięć R_4 i R_6, przy czym rolę ogranicznika napięcia spełnia dioda D3.

Dioda ta jest spolaryzowana dodatnio (w kierunku przewodzenia) za pomocą napięcia dodatniego doprowadzanego z zasilacza przez opornik R_5. Opór diody jest mały. Zwiera więc ona punkt *A*, z którego jest wyprowadzone opóźnione napięcie ARW do masy. Dopiero po przekroczeniu przez potencjał ujemny, doprowadzony przez opornik R_4 do punktu *A*, wartości dodatniego napięcia polaryzującego, dioda zostaje zatkana, a jej opór staje się bardzo duży; nie zwiera ona już punktu *A* do masy wskutek czego zaczyna działać ujemne napięcie ARW wyprowadzone z tego punktu.

Wysokość progu działania ARW dobiera się za pomocą napięcia dodatniego doprowadzonego bezpośrednio do diody *D3*. Napięcie to ustala się przez odpowiedni dobór oporników dzielnika napięć R_5 R_6.

9.1.8.5. „Kluczowany" układ ARW

Kluczowany układ ARW stosuje się w nowoczesnych odbiornikach telewizyjnych. Nowe odbiorniki polskiej produkcji („Wawel", „Szmaragd", „Klejnot" i następne typy) są wyposażone w kluczowany układ ARW. Układ

ten odznacza się przede wszystkim małą czułością na zakłócenia. Jego działanie (rys. 9.20) polega na zastosowaniu dodatkowej lampy elektronowej, zwykle triody. Nie stosuje się w nim z reguły oddzielnej triody, lecz łączy się ją z lampą wzmacniacza wizji. Wzmacniacz wizji wraz z układem ARW jest zatem skonstruowany na jednej lampie kombinowanej, triodzie — pentodzie (np. PCL 85), w której pentoda jest stosowana do wzmacniania wizji, a trioda — do wytwarzania napięcia ARW.

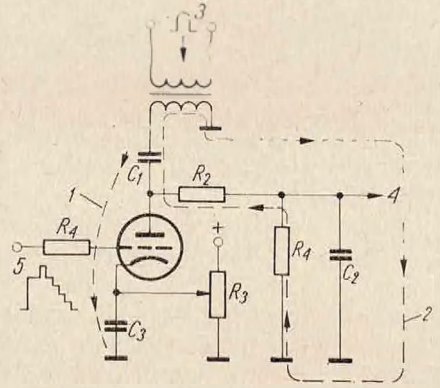

Rys. 9.20. Zasada działania układu kluczowanego ARW

1 — przebieg prądu ładowania kondensatora C_1, *2* — przebieg prądu rozładowania kondensatora C_1, *3* — z transformatora odchylania poziomego, *4* — napięcie regulacyjne ARW, *5* — z anody wzmacniacza wizji

Trioda jest sterowana całkowitym sygnałem wizji z wyjścia wzmacniacza wizji. Ujemne napięcie polaryzujące siatkę jest doprowadzane z regulowanego opornika katodowego R_3, który jest zasilany napięciem dodatnim z zasilacza. Opornik ten dobiera się tak, by potencjał dodatni odpowiednio wysoki względem potencjału siatki spowodował zatkanie lampy. Lampa powinna być odtykana tylko impulsami synchronizującymi.

Lampa nie ma na stałe doprowadzonego napięcia anodowego; zamiast tego anoda jest połączona z wyprowadzeniem generatora napięcia odchylania poziomego. W ten sposób napięcie anodowe jest doprowadzone na lampę impulsowo w chwilach pojawiania się impulsów synchronizujących na siatce sterującej.

Impulsy odchylania poziomego doprowadzone do anody lampy noszą nazwę impulsów kluczujących. Spełniają one rolę pomocniczą; umożliwiają bowiem przepływ prądu anodowego tylko w czasie trwania impulsów synchronizujących. W razie pojawienia się na siatce w przerwie pomiędzy impulsami synchronizującymi silnego impulsu zakłócającego, prąd anodowy nie płynie mimo odetkania przez impuls lampy, gdyż brak jest napięcia anodowego. Tym właśnie tłumaczy się odporność układu na zakłócenia.

Impulsy odchylania poziomego są doprowadzone do anody lampy przez kondensator C_1 o niedużej pojemności rzędu kilku nF. Kondensator ten

Cena zł 50.–